ЯК ТРЕБА ОПОВІДАТИ

Я не претендую на вміння оповідати так, як це належить робити. Просто я тверджу, що знаю, як слід оповідати, бо роками трохи не щодня обертався в товаристві найвправніших оповідачів.

Є кілька різновидів оповідань, та справді важкий тільки один – гумористичний. Мова йтиме головним чином про нього. Гумористичне оповідання річ суто американська, комічне оповідання – англійська, дотепне оповідання – французька. Ефект гумористичного оповідання залежить від манери оповідача, комічного й дотепного – від матерій, про які в них ідеться.

Гумористичне оповідання може витися дуже довго, може петляти, як йому заманеться, і так ні до чого, власне, й не дійти; зате комічне й дотепне оповідання мусять мати виразний кінець. Гумористичне оповідання лише дзюрчить собі поволеньки, а ті інші – вибухають.

Гумористичне оповідання, строго кажучи, витвір мистецтва високого й витонченого, і лиш митець зугарен його вдати; а для комічного чи дотепного оповідання не потрібно жодного мистецтва; їх утне хто завгодно. Мистецтво гумористичного оповідання – затямте, я маю на увазі усну розповідь, а не друковане слово – зродилося в Америці й за її межі не виходило.

Гумористичну історію розповідається поважно, оповідач робить все від нього залежне, щоб не виникло й тіні підозри, ніби він бачить у цьому всьому бодай крихту сміху; а от оповідач комічної історії наперед каже вам, що це найкумедніша сміховина в світі, яку йому доводилось чувати, потім розповідає саму історію, захлинаючись від захвату, і сам перший заходиться реготом, скінчивши. А часом, якщо має успіх, повторює на радощах "сіль" тієї історії, зазирає в обличчя довкола,

набиваючись на похвалу, а потім повторює ще раз. Аж дивитись на нього болісно.

Дуже часто, звичайно, розхристана та розкидана гумористична історія кінчається "сіллю", "пунктиком", "бомбою", назвіть, як собі хочете. Тут слухач мусить пильнувати, бо не раз оповідач намагатиметься відвернути його увагу від тої солі, підкинувши її з байдужим і недбалим виглядом, начебто він і не туди, що там криється якась сіль.

Артімес Ворд був мастак на такі штуки; а потім, коли до аудиторії нарешті доходило, він звичайно підводив очі з виразом невинного подиву, мов не розуміючи, що вони там знайшли смішного. Ден Сетчел вдавався до цього ще раніше, а Най та Райлі53 практикують і досі.

А от оповідач комічної історії, той уже солі не змазує; він накида її гвалтом,– і так завжди. А коли друкує – в Англії чи Франції, Німеччині чи Італії, то виділяє курсивом, ставить у кінці здоровенні знаки оклику, а часом ще й розжує в дужках. Все це вас страшенно пригнічує і викликає бажання зректися всіляких жартів і стати чесною людиною.

Дозвольте мені з’ясувати комічний метод на прикладі одного анекдота, що в останні дванадцять-п’ятнадцять століть обійшов цілий світ. Оповідають його так.

Поранений солдат

Під час однієї битви солдат, якому відірвало ногу, попрохав іншого солдата, що пробігав поблизу, віднести його в тил, повідомивши при цьому, якої він зазнав утрати; на що той, щиросердний син Марса, бідолаху собі на плечі завдавши, вволив його волю. Кулі та ядра шугали над ними вздовж і впоперек, і сталося так, що одне ядро відірвало пораненому голову – однак же рятівник того зовсім не зауважив. Невдовзі один офіцер перепинив його словами:

– Куди це ти розігнався з цією тушею?

– В тил, пане,– йому відбило ногу!

– Що?! Ногу?! – здивувався офіцер.– Ти хочеш сказати голову, бовдуре?

Тут наш солдат поклав свою ношу долі та й став над нею у превеликому подиві. Врешті він і каже:

– Ваша правда, пане; все так, як ви кажете.– І потім після паузи: – А він же КАЗАВ мені, ЩО НОГУ!!!

Тут оповідач раз за разом вибухає громоподібним кінським іржанням, знов і знов повторюючи кінцівку історії,– захлинаючись, верескливо, ледь переводячи подих.

Розповісти комічний варіант цієї історії відбере вам яких півтори хвилини; і, зрештою, ціла та справа не варта заходу. Переробленою на гумористичний кшталт, вона займе десять хвилин, і це найкумедніша сміховина з усього що я будь-коли чув так, як Джеймс Віткомб Райлі розповідає її.

Він розповідає в манері тупуватого старого фермера, який тільки-но почув цю історію вперше, вважає її за невимовно кумедну і силкується переповісти сусідові. Але не може пригадати до ладу; тож він усе попереплутував і безпорадно борсається, встромляючи марудні подробиці, що не стосуються справи і тільки вповільнюють розповідь; він сумлінно їх добирає, пересипаючи й іншими, такими самими недоречними; час від часу на чомусь збивається і затримує розповідь, щоб виправити огріхи й пояснити, як то воно сталося, що він їх припустився; то схаменеться: забув, мовляв, щось уставити в належному місці, і повертається заради того назад; уриває розповідь на добрий шмат часу, аби згадати прізвище солдата, що його поранено, і

врешті згадує: воно й не називалося, і примирливо зауважує, що те прізвище й не має, зрештою, жодної ваги,– краще, звісно, якби знати, але кінець кінцем то байдуже – і так далі і так далі.

Оповідач він наївний, щасливий і вдоволений із себе, і раз по раз мусить спинятися, щоб стриматися й не розреготатись як стій; і йому це вдається, але тіло в нього аж ходить ходором, його розпирає зсередини реготом, і за десять хвилин увесь зал лягає зо сміху – до сліз, до знемоги.

Простацькість і невинність, щирість і наївність старого фермера передано достеменно, і як результат маємо видовище невимовно чарівне й захопливе. Це мистецтво – вишукане й прекрасне, і на таке здатний тільки митець, а машина оповіла б вам щось зовсім інакше.

Низати нісенітниці на безглуздя в недоладний і безцільний спосіб та виглядати при цьому наївним і несвідомим абсурдності своєї мови – ось у чому, коли не помиляюсь, основа цього американського мистецтва. Інша його характерна риса – маскування основного моменту. Третя риса полягає в тому, що заздалегідь обмірковану репліку кидається недбало, начебто побіжно,– от собі чоловік міркує вголос, та й уже. Четверте й останнє – пауза.

Артімес Ворд часто вдавався до пунктів третього й четвертого. Почне, бувало, жваво, захоплено щось, на його думку, видимо страх яке цікаве; потім зневіриться і по якійсь неуважливій паузі ляпне щось таке, начебто сам до себе; і воно, як гніт до міни,– приклав і маєш вибух.

Ось, наприклад, заведе, бувало, запально так, збуджено: "Знав я раз одного чоловіка в Новій Зеландії, що в нього ні однісінького зуба в голові",– тут його жвавість де й подінеться; западає задумлива мовчанка, і мовби сам до себе: "А от же той чоловік на барабані так вибивав, що аж-аж-аж".

Пауза – річ надзвичайно важлива в оповіданні всякого роду, і повторюється вона досить часто. Це штука вишукана і делікатна, але також непевна й зрадлива; бо вона мусить бути саме потрібної довжини – ні довша, ні коротша,– інакше не досягне мети і тільки все зіпсує. Якщо пауза вийде задовга, критичний момент пропущено, слухачі мали час докумекати, що їм готується несподіванка, і тоді, звісно, ви вже не можете заскочити їх зненацька.

Я розповідав, бувало, з естради одну страшну негритянську історію, в якій перед самою кінцівкою робилося паузу, і та пауза мала найбільшу вагу в усьому оповіданні. Якщо я витримував її саме таку завдовжки, як слід, я міг жбурнути свій прикінцевий вигук так ефектно, що котресь вразливе дівча таки мусило злякано зойкнути й підскочити в кріслі,– а саме цього я й домагався. Історія та називалася "Золота рука" і розповідалася ось як. Можете спробувати її самі, вважайте лиш на ту паузу, не переборщіть і не прогадайте.

Золота рука

Ото жив колись один лихий та недобрий чоловік, і жив він ген у степу сам-один, тільки що з жінкою. За який там час вона померла, і він завіз її серед степу та й закопав. Ну, а в неї одна рука була золота – вся із золота, од плеча й донизу. Чоловік той був страх недобрий, страх який, і ту ніч не міг заснути, бо йому пробі заманулось тої золотої руки.

Як настала північ, він уже далі терпіти не міг; от він устав, ага, взяв ліхтаря, та й почалапав крізь бурю, і викопав її, і взяв золоту руку, і нахилив голову проти вітру, і побрів, і побрів, і побрів почерез сніги. Аж нараз як не завмре на місці (тут зробіть чималеньку паузу, ніби чимось вражені і до чогось дослухаєтеся) та й каже: "Господи боже, що воно?"

І він слуха-слуха, а вітер каже (стуліть зуби й наслідуйте свист і завивання вітру): "Вззз-з-ззз",– і тут іззаду, аж де лишилась могила, він чує голос – чує голос упереміжку з вітром,– так що ледве розбере, де

одно, де друге: "Взззззз...– "Х-т-о – в-з-з-з-я-в – мою – з-з-з-о-л-о-т-у – руку?" (Тепер вам слід почати дуже труситися).

І він почав трястися й дриготіти та й каже: "О боже! О господи!", а вітер загасив ліхтаря, а снігова сльота періщить йому просто в лице, аж не дає дихнути, і він побрів по коліна в снігу додому ледь живий зо страху, і от небавом чує той голос ізнов, і (пауза) він до нього наближається ззаду: "Взззззззз – Х-т-о – в-з-я-в – м-о-ю – з-з-з-о-л-о-т-у – руку?"

Як уже вийшов на пасовисько, чує його знов, тепер ближче і йде за ним, іде за ним слідом у пітьмі та бурі – (повторіть вітер і голос). Як добився він до свого дому, то бігом нагору сходами, впав на ліжко, ще й закутався ковдрою, з головою і вухами, і лежить так, труситься, аж дриготить,– і тут чує зоддалік той голос ізнов, і ближчає! Аж ось чує (пауза – перестрашено, мов дослухаючись) – тупу-тупу-тупу – іде сходами вгору! Далі чує, клямка клац, і він знає, що воно вже в кімнаті!

І не збігло багато часу, як він уже знає – воно стоїть коло його ліжка! (Пауза). Потім знає: воно схилилося над ним, а він лежить і не дихає! Тоді, тоді йому так наче х-о-л-о-д-н-е що коло самісінької голови! (Пауза). І тут отой голос каже, простісінько йому в вухо: "Х-т-о – в-з-я-в – м-о-ю – з-з-з-о-л-о-т-у – руку?" (Це треба проскімлити вкрай жалібно й докірливо; потім подивіться пильно й значуще в очі найбільше пройнятому слухачеві – бажано дівчині – і дайте цій моторошній паузі наростати серед мертвої тиші. Коли пауза досягне саме належної довжини, зненацька накиньтеся на ту дівчину з несамовитим викриком: "Ти її взяла!").

Якщо ви паузу витримали саме враз, бідолашна звересне й підскочить мало не до стелі. Але паузу треба неодмінно витримати саме враз; і ви пересвідчитеся, що це найбільш марудне, обтяжливе й непевне завдання, за яке вам будь-коли доводилося братись.

1895